

Jurica Polančec

Kratka povijesna fonologija antičkoga grčkog

1. Uvod

Ovaj je kratki prikaz povijesne fonologije antičkoga dijalekta starogrčkog jezika namijenjen ponajprije klasičnim filozozima, studentima i nastavnicima, bilo početnicima ili posve neupućenima u indoeuropeistiku. Mnoge su stvari u ovom članku pojednostavljene budući da nije bio cilj dati uvod u indoeuropeistiku općenito, kao granu lingvističke koja se bavi poredbenopovijesnim proučavanjem indoeuropskih jezika, nego samo u one njezine segmente koji su nam bitni da bismo barem okvirno predstavili mjesto grčkoga među indoeuropskim jezicima. Tomu služi prikaz povijesne fonologije. Sustavna usporedba s glasovima drugih indoeuropskih jezika nije provedena, već sam kod većine primjera inzistirao na tome da predstavim srodnu riječ u latinskome i hrvatskome. Tek se iznimno posezalo u ostale jezike, u tome slučaju najčešće u sanskrt. Sve one koje će zanimati produbljivanje znanja o indoeuropeistici mogu posegnuti za dvama sjajnim udžbenicima na hrvatskom jeziku. To su *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika* Ranka Matasovića (Matasović, 2010.²), koja je ujedno i sjajan uvod u povijest latinskoga jezika, te *Uvod u indoeuropsku lingvistiku* Mate Kapovića (Kapović, 2008.). Za uvod u samu povijest grčkoga jezika temeljan je sjajni udžbenik Helmuta Rixa *Historische Grammatik des Griechischen* (Rix, 1992.²). Nezaobilazna je i *New comparative grammar of Greek and Latin* Andrewa Sihlera (Sihler 1995.) kojoj je nedostatak upravo usporedno prikazivanje povijesti dvaju dosta različitih indoeuropskih jezika, što korisnika, osobito početnika, može zbunjivati. Bilo kako bilo, Sihlerova knjiga ostaje sjajan uvod s obiljem provjerenih informacija i često s dosta inovativnih rješenja.¹ Temeljni je etimološki rječnik grčkoga jezika *Etymological Dictionary of Greek* Roberta Beekesa koji ga je sastavio uz pomoć Luciena van Beeka, izašao 2010.² Uz njega je nezaobilazan i *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* Pierrea Chantrainea (treće izdanje 2009., prvo izdanje 1968.) kojemu je naglasak manje na etimologiji riječi, a više na povijesti riječi, tj. njihovih značenja u samome grčkom. Za indoeuropski prajezik temeljni je *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* Juliusa Pokornog iz 1969., koji je premda zastario i dalje nezaobilazan velikoga broja pobrojanih primjera iz indoeuropskih jezika. Novi se indoeuropski etimološki rječnik izrađuje na Sveučilištu u Leidenu, a u sklo-

¹ Postoji još jedan uvod u povijest grčkoga jezika, a to je *The Greek Language* Leonarda Palmera (Palmer 1980.). On se sastoji od dva dijela. Prvi sadrži vanjsku povijest grčkoga jezika, kratki opis mikenskoga narječja te opis karakteristika pojedininih književnih narječja. Tim dijelom udžbenik je nezamjenjiv. Drugi pak dio sadrži opis povijesne fonologije i morfologije. Ovaj dio ne preporučam jer ni u trenutku izdavanja nije bio u skladu s tadašnjim suvremenim tokovima u indoeuropeistici, što se osobito tiče nevoljkosti autora da primijeni laringalnu teoriju (usp. 31.), kao i nekih kontroverznih rješenja (rekonstruiranje samo dvije velara, bez palataliziranih, usp. 3.)

² Usp. moj prikaz rječnika u *Suvremenoj lingvistici*, br. 70 (2/2010.), str. 257-267.

pu toga velikog projekta sustavno se izdaju novi suvremeni etimološki rječnici pojedinih grana ili jezika.³ Danas su temeljni i priručnici *Lexikon der indogermanischen Verben*, urednika Helmuta Rixa (drugo izdanje iz 2001.), za indoeuropske glagole, te *Nomina im Indogermanischen Lexikon*, urednicâ Dagmar S. Wodtko, Britta Irslinger i Carolin Schneider (2008.), za imenice.

Prikaz ide prema vrstama indoeuropskih glasova. Uvijek se daje kratki uvod koji služi za osnovno razumijevanje, a sve dodatne informacije mogu se naći u navedenim udžbenicima. Zatim se daju odrazi indoeuropskih riječi u grčkom koji oprimjeruju određeno pravilo odraza određenoga glasa. Osobito sam pozornost obratio na one odraze koji su bitni za razumijevanje nekih nepravilnosti unutar grčke gramatike ili koji olakšavaju razumijevanje nekih općih pravila grčke gramatike.

2. Grčki jezik

Grčki je indoeuropski jezik, a razvio se iz indoeuropskoga prajezika koji se govorio u crnomorskoj stepi, u današnjoj Ukrajini, vjerojatno u 4. tisućljeću pr. Kr. Indoeuropski prajezik rekonstruiramo na temelju danas ili nekad živućih indoeuropskih jezika, osobito na temelju sanskrtâ, grčkoga i latinskoga. Dijeli se na niz grana, a grčki čini granu sam za sebe.⁴ Grčki danas postoji kao moderna inačica zajedničkog dijalekta helenističkog doba. Prije prevladavanja zajedničkog dijalekta (tzv. κοινή) nad ostalima u Grčkoj je postojalo mnoštvo dijalekata koji su svi potekli od jednog zajedničkog jezika-pretka koji nazivamo **pragrčki**, a koji je, pak, potekao iz indoeuropskoga prajezika. Pragrčki je neposvjedočeni jezik (kao i indoeuropski prajezik) koji rekonstruiramo na temelju svih grčkih dijalekata i koji se govorio prije nego što su nastali grčki dijalekti i prije nego što su se razvile njihove osobitosti, bilo u fonologiji, bilo u gramatici. Pragrčki je spona između indoeuropskog prajezika i grčkih dijalekata. Pragrčki znanstvenici rekonstruiraju kako bi se lakše sagledale promjene koje dijele grčke dijalekte od indoeuropskoga prajezika, ali i one promjene koje ih dijele međusobno. Dijalekt grčkoga kojim se ovdje bavimo je atički, koji je zapravo poddijalekt i dio je jonsko-atičkog dijalekta.⁵

3. Okluzivi

Indoeuropski je prajezik imao vrlo složen sustav okluziva. Ie. okluzivi razlikovali su **tri serije** (zvučni, bezvučni, aspirirani) i **pet redova** (labijali, dentali i tri vrste velara ili guturala). Indoeuropski prajezik gotovo i da nije imao glasa *b budući da se on može rekonstruirati tek u nekoliko riječi koje su obično posvjedočene tek u dva ili tri jezika, što ćemo vidjeti i iz primjera.⁶ Možemo predstaviti tablicu okluziva:

³ Tako su dosad primjerice objavljeni etimološki rječnici praslavenskoga, armenskoga, latinskoga, grčkoga, hetitskoga i drugi.

⁴ O indoeuropskim jezicima i indoeuropskome prajeziku vidi ukratko u Matasović, 2010, str. 23-30., te u Kapović, 2008, str. 15-18.

⁵ Za uvod u grčke dijalekte temeljni je udžbenik Rüdigerâ Schmitta *Einführung in die griechischen Dialekte*, Darmstadt, 1991. (srpski prijevod *Uvod u grčke dijalekte*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad)

⁶ Rijetko pojavljivanje okluziva *b u indoeuropskom prajeziku povlači za sobom neke zanimljive pretpostavke, o tome više v. u Kapović 2008, str. 140/141.

	bezvučni	zvučni	aspirirani
labijali	*p	(*b)	*b ^h
dentali	*t	*d	*d ^h
velari obični	*k	*g	*g ^h
velari palatalizirani	*k'	*g'	*g' ^h
velari labijalizirani	*k ^w	*g ^w	*g ^{wh}

Aspirirani se suglasnici izgovaraju tako da se iza okluziva izgovori vrlo kratko h, palatalizirani velari tako da se iza okluziva izgovori vrlo kratko j, a labijalizirani tako da se iza okluziva izgovori vrlo kratko glas nalik engleskomu w (kao npr. u win »pobijediti«).

Grčki je jedan od jezika koji je najbolje očuvao ie. sustav okluziva. Očuvane su sve tri serije, a očuvani su redovi labijala, dentala i obični velari. Palatalizirani su se velari stopili s običnima, dok su se labijalizirani velari stopili s labijalima, dentalima ili velarima, ovisno o nekim uvjetima koje ćemo navesti u primjerima (7-12.), te na kraju i sažeti tablicom. Izlaganje odraza počeo će s bezvučnim, zvučnim i aspiriranim okluzivima s palataliziranim okluzivima, ali bez labijaliziranih velara – njihove ćemo odraze navesti posebno jer se u odrazima ponašaju nešto drukčije.

4. Dakle, započeo ćemo s odrazima bezvučnih okluziva koji se u grčkome dobro čuvaju. Primjeri su:

*p

ie. *ph₂tēr »otac« > grč. πατήρ, lat. pater

ie. *pod-/ped- »noga« > grč. πούς, g.sg. ποδός, lat. pēs, g.sg. pedis, hrv. pod

*t

ie. *treyes »tri« > grč. τρεῖς lat. trēs, hrv. tri

ie. *tod »to« > grč. τό, lat. is-**tud**, hrv. to

*k

ie. *krewh₂s »sirovo meso, krv« > grč. κρέας, lat. cruor »krv«, hrv. krv

ie. *lewk-/lowk- »svijetlo« > grč. λευκός, lat. lūx, lūcis »svjetlo«, hrv. luč

*k':

ie. *k'ērd, g.sg. k'• d-os »srce« > grč. καρδία, lat. cor, cordis, hrv. srce⁷

5. Ie. zvučni okluzivi isto se tako dobro čuvaju:

*b

ie. *bel- »snažan« > grč. βελτίων lat. de-bilis

ie. *terh₂b- »nastamba« > grč. (poet.) τέραμνα »dvorana, soba«, lat. trabs »greda, balkon«

Kao što smo već spomenuli, ie. *b bilo je vrlo rijetko, te uz ova dva primjera gore postoji jedva još dva ili tri primjera gdje je ie. *b posvjedočeno u riječima koje se nalaze u tri ili

⁷ *k' u hrvatskom (i ostalim slavenskim jezicima) daje s

četiri jezika. Svi ostali primjeri riječi s *b koji se nalaze u nekim ie. jezicima nisu sigurno indoeuropske, ili su dijalektalne, tj. posvjedočene su u jezicima koji pripadaju porodicama koje su geografski i po nekim jezičnim obilježjima vrlo bliski. U grčkome je glas β dosta čest, ali njegov je izvor u ie. prajeziku ie. glas *g^w (za to vidi odraze ie. *g^w, pod 9.)

*d:

ie. *dek'm »deset« > grč. δέκα, lat. decem, hrv. deset

ie. *deh₃- »dati« > grč. δίδωμι, lat. dō, dare, hrv. dati

*g:

ie. *Hyugom »jaram« > grč. ζυγόν, lat. iugum

ie. *(s)teg- »pokrivati« > grč. (σ)τέγω, lat. tegō »pokrivati«⁸

*g':

ie. *h₂eg'oh₂ »voditi« (1.sg. prez.) > grč. ἄγω, lat. agō

6. Za indoeuropski se prajezik tradicionalno rekonstruiraju zvučni aspirirani okluzivi *b^h, *d^h, *g^h i *g^{wh}. U grčkome su ti fonemi odraženi kao bezvučni aspirirani okluzivi, dakle kao φ, θ, χ /p^h, t^h, k^h/.

Važno je napomenuti nešto o izgovoru ovih glasova. Oni se školski izgovaraju φ kao f, θ kao th i χ kao h. No oni su se zapravo izgovarali kao bezvučni aspirirani okluzivi (p^h, t^h i k^h). Dakle, školski izgovor θ /t^h/ isti je kao u starogrčkom, dok je školski izgovor φ kao f i χ kao h uzet iz novogrčkoga.

ie. *b^h:

ie. *neb^hos, g.sg. neb^hesos > grč. νέφος, lat. nebula, hrv. nebo

ie. *b^her- »nositi« > grč. φέρω, lat. ferō, hrv. berem

ie. *d^h:

ie. *h₁rud^hros »crven« > grč. ἐρυθρός, lat. ruber

ie. *d^heh₁- »činiti« > grč. τίθημι, lat. fēcī

ie. *g^h:

ie. *h₃nog^h- »nokat« > grč. ὄνυξ, ὄνυχος, lat. unguis, hrv. nokat

ie. *h₃mig^hleh₂ »magla« > grč. ομίχλη, hrv. magla

ie. *g^{wh}:

ie. *h₂melg^{wh}- »musti« > grč. ἀμέλω, lat. mulgeo, hrv. muzem⁹

7. Odrazi labijaliziranih velara predstavljaju jedinu komplikaciju među odrazima okluziva. Zato ćemo njih navesti odvojeno od tri serije ie. okluziva.

⁸ U ovom primjeru dolazi do dosta česte pojave koja se naziva s-mobile. Početno ie. *s se ispred konsonanta u nekim jezicima pojavljuje, a u nekima ne. Nije jasan uzrok te pojave. Varijante sa i bez *s se ponekad javljaju i unutar jednoga jezika, jer u grčkom nalazimo i varijantu τέγω, bez *s, kao u latinskom.

⁹ *g' i *g^{wh} u hrvatskom (i ostalim slavenskim jezicima) daju z

Kao što je već spomenuto, ie. prajezik imao je sljedeće labijalizirane okluzive:

ie. *k^w *g^w *g^{wh}

Oni su ostali očuvani u pragrčkom te još u mikenskom dijalektu, s tim da se zvučni *g^{wh} obezvućio, kao i ostali aspirirani okluzivi (usp. 6.):

ie. *k^w > pgrč. *k^w ie. *g^w > pgrč. *g^w ie. *g^{wh} > *k^{wh}

U mikenskom su se i dalje čuvali ovi glasovi, ali su se zbog osobitosti mikenskog pisma (lineara B) bilježili samo jednim znakom koji se transliterira kao /q/, vrijedio je kao /k^w/.

Ova tri pragrčka glasa vrlo su se raznoliko odrazila u grčkim dijalektima. Mi ćemo se ovdje zadržati na njihovim odrazima u atičkom grčkom, a već je tu situacija dosta složena.

8. Ie. i pgrč. *k^w daje u atičkom τ, π ili θ ovisno o uvjetima:

τ ispred ie. *i ili *e (grč. ι, ε)

npr. ie. *k^wetwores > grč. τέτταρες lat. quattuor

π ispred ie. *a (grč. α), *o (grč. ο) i suglasnika

npr. ie. *k^woyneh₂ > grč. ποινή hrv. cijena

ali usp. od istog korijena, ali u praznini, *k^wi-n- > grč. τίνω ili *k^wi-ti- > τίσις

κ ispred ie. *u (grč. υ)

npr. *k^wek^wlos > grč. κύκλος¹⁰

9. Ie. i pgrč. *g^w daje u atičkom δ, β, γ ovisno o uvjetima, koji su paralelni odrazu *k^w, ali ne u potpunosti:

δ ispred ie. *e (ali ne i *i)

npr. ie. *g^welb^hus > grč. δελφύς skr. garbhas (< *g^wolb^hos)

β ispred ie. *a, *o i suglasnika, ali i ispred ie. *i

npr. ie. *g^w•yoh₂ »ići« > grč. βαινῶ, lat. veniō

isto tako ie. *g^wih₃os > grč. βίος, *g^wih₃wos > lat. vivus¹¹, hrv. živ¹²

γ ispred ie. *u

npr. ie. *g^wenh₂ > grč. γυνή,¹³ hrv. žena¹⁴

Odras *g^w paralelan s *k^w u tome što daje tri vrste odraza (β, δ, γ), ali se odrazi razlikuju po okolini u kojoj djeluju. Razlika je u odrazu ispred ie. *i, grč. ι, ispred kojeg *k^w daje odraz paralelan odrazu ispred *e (usp. τέτταρες, τίνω), a *g^w odraz paralelan onome ispred *a i ostalih suglasnika (usp. δελφύς, ali βίος).

¹⁰ grč /u/ koje ovdje utječe na prethodno *k^w nastalo je od *e zbog utjecaja okolnih *k^w; dakle razvoj je išao *k^wek^wlos > *k^wok^wlos > *k^wuk^wlos > *k^wuklos > grč (usp. Kapović 2008., str. 152.)

¹¹ *g^w u lat. na početku riječi daje v.

¹² *g^w u hrvatskom (i u slavenskim jezicima) *g^w daje prvo *g, koje se zatim palatalizira u ž ispred *i.

¹³ Grč. υ ovdje ima isto objašnjenje kao u primjeru za *k^w (utjecaj susjednog *g^w na *e, koji postaje *o pa *u)

¹⁴ usp. fusnotu 12.

10. Ie. *g^{wh}, pgrč. *k^{wh} daje u antičkom θ, φ, χ ovisno o uvjetima, koji su posve paralelni odrazu *g^w:

θ ispred ie. *i (ali ne i *e)

npr. ie. *g^{wh}en- »udarati« > grč. θείνω, lat de-fendō, hrv. goniti

usp. od istog korijena grč. φονεύω (ispred *o odraz φ)

φ ispred ie. *a, *o i suglasnika, ali i ispred ie. *i

npr. ie. *(s)neyg^{wh}-(/s)nig^{wh}- »snijeg« > grč. νείφει »sniježi«, lat. nix, g.sg. nivis, hrv. snijeg

isto tako ie. *h₃eg^{wh}i- »zmija« > grč. ὄφεις, skrt. ahi-

χ ispred ie. *u

npr. ie. *h₁le(n)g^{wh}u- »lagan« > grč. ἐλαχύς, lat levis, hrv. lagan

usp. od istog korijena grč. ἐλαφρός (odraz φ ispred suglasnika)

11. Odraze labiovelara možemo pregledno prikazati u tablici:

	*k ^w	*g ^w	*g ^{wh}
suglasnici, ie. *a, *o	π (ποινή)	β (βαίνω)	φ (φονεύω)
*i	τ (τίνω)	β (βίος)	φ (ὄφεις)
*e	τ (τέτταρες)	δ (δελφύς)	θ (θείνω)
*u	κ (κύκλος)	γ (γυνή)	χ (ἐλαχύς)

12. Iznimke se od ovog pravila pojavljuju samo unutar paradigme, tj. pojedini se odraz poopcava bez obzira na to koji se vokal pojavljuje u nastavku (padežnom ili glagolskom). Tako je od *leyk^w- »ostaviti« odraz uvijek λειπ- bez obzira na idući vokal u nastavcima. I kod ostalih primjera uglavnom se poopcava labijalni odraz. Npr. ἔπος < *wek^w-os, ἔπομαι < *sek^w-.¹⁵

13. Među odrazima ie. okluziva u grčkome moramo razmotriti i neke posebne razvoje. Ti se razvoji tiču djelovanja tzv. **Grassmanova zakona**, koje ćemo razmotriti ovdje te odraza okluziva u skupinama s *y, koje ćemo razmotriti pod *y (25.)

Grassmanov zakon neovisna je grčka pojava i ne može se pripisati ie. prajeziku. Slična pojava postoji i u staroindijskome.¹⁶ Zakon djeluje na riječi koje u sadrže dva aspirirana okluziva (φ, θ, χ) tako da se prvi od njih deaspirira i postaje bezvučni okluziv (π, τ, κ).¹⁷ Zakon možemo prikazati formulom:

C^h...C^h > C^{bezv}...C^h

gdje C^h označava aspirirani, a C^{bezv} bezvučni okluziv; tri točkice pokazuju da su glasovi odvojeni u riječi¹⁸

¹⁵ V. više u Sihler, 1995. str. 164/165.

¹⁶ V. više u Kapović 2008., str. 146.

¹⁷ Za neke iznimke vidi Sihler 1995., str. 142-144.

¹⁸ Kada dva aspirirana okluziva stoje jedan do drugoga zakon se ne provodi, npr. χθών.

Primjeri:

ie. *d^{hi}-d^{heh}₁-mi (1.sg.prez. »stavljati«) > grč. τίθημι

ie. *b^{heyd}^h- »biti uvjeren« > grč. πείθω, lat. fidō, hrv. bijeda

ie. *d^{heyg}^h- »oblikovati« > grč. τείχος, lat. fingō, hrv. zid¹⁹

14. Grassmanov zakon djeluje i ako na mjestu prvoga aspiriranog okluziva stoji **spiritus asper** (od ie *s, vidi odlomak 23.):

npr. ie. *seg^h- »posjedovati«, prezent *seg^hoh₂ > pgrč. *hek^hō > disimilacijom ἔχω ali usp. futur ἔξω (sa /h/ od ie. *s, 23.)

15. Poznavanje o Grassmanovu zakonu može uvelike pomoći u razumijevanju nekih nepravilnosti grčke gramatike. Neki su primjeri:

imenica θρίξ < *t^hrik-s < *t^hrik^h-s

Na n.sg. ove imenice zakon nije djelovao budući da se drugi aspirirani glas izgubio prije djelovanja zakona, ali u g.sg. τριχός drugi se aspirirani nije izgubio pa je zakon djelovao.

glagoli θάπτω < *t^hap^hyō gdje se palatalizacija dogodila prije djelovanja Grassmanova zakona, ali u pas. aoristu ἐτάφη se aspirirani okluziv čuva (usp. i druga vremena) i τρέφω, uz npr. futur θρέψω gdje se aspirirani čuva zbog ranijeg prelaska *p^hs > *ps.

pridjev ταχύς, ali komparativ θάττων < *t^hak^hyon- gdje je *k^hy > ττ prije djelovanja zakona pa se aspirirani okluziv očuvao.

Kao što se može vidjeti, ovakve se nepravilnosti pojavljuju samo ako je prvi aspirirani okluziv bio grč. θ, od ie. *d^h ili *g^{wh} ispred. *e. U slučaju kada imamo grč. π ili κ, tada su u potpunosti poopceni deaspirirani oblici, bez obzira ima li u riječi drugog aspiriranog okluziva, ili ne, kao u primjeru πυνθάνομαι, ali u futuru isto tako πεύσομαι (a ne *φεύσομαι) od ie. *b^hewd^h-.

16. Na kraju prikaza okluziva, važno je istaknuti pravilo da nijedan okluziv nije mogao stajati na kraju riječi, već su svi otpali te iz toga proizlazi tzv. **Νερεύς pravilo** koje nam govori da su jedino **v, ρ i ç** mogli stajati na kraju riječi. Neki su od slučajeva:

3.l.pl.impf.akt. -ov < *-ont

vokativ sg. nekih osnova na okluziv γύναι, χάρι, ἔρι, κόρυ, παῖ, γέρον

nav.sg. imenica srednjeg roda na dental, npr. σῶμα, μέλι

srednji rod člana τό < *tod

¹⁹ U hrvatskom su d i z zamijenili mjesta (tzv. metateza). Izvorno je riječ glasila *diz (ie. g^h u hrv. daje z).

17. U sljedećoj tablici bit će prikazan sustav grčkih okluziva s osvrtom na njihovo indoeuropsko porijeklo:

	Ie. izvor
π	*p; *k ^w ispred *a, *o i suglasnika
τ	*t; *k ^w ispred *e, *i
κ	*k; *k'; *k ^w ispred *u
β	*b; *g ^w ispred *a, *o, suglasnika, ali i *i
δ	*d; *g ^w ispred *e
γ	*g; *g'; *g ^w ispred *u
φ	*b ^h ; *g ^{wh} ispred *a, *o, suglasnika, ali i *i
θ	*d ^h ; *g ^{wh} ispred *e
χ	*g ^h ; *g ^h ; *g ^{wh} ispred *u

18. Nazali i likvide

U ie. prajeziku postojali su nazali *m i *n te likvide *r i *l. Oni zajedno s ie. *w i *y čine posebnu skupinu glasova koje nazivamo **sonantima**. Ovih šest glasova grupiramo zato što su uz funkciju suglasnika (tada ih nazivamo neslogotvornima) mogli obavljati i funkciju samoglasnika kada su stajali između dvaju suglasnika (tada ih nazivamo slogotvornima).²⁰ Tada se radi jasnoće bilježe kao *•, *•, *•, *•, *i i *u. Dakle, ie. sustav sonanata izgledao je ovako:

neslogotvorni: *m *n *r *l *w *y

slogotvorni: *• *• *• *• *u *i

U ovom odjeljku ćemo prikazati samo odraze *m, *n, *r i *l (i neslogotvorne i slogotvorne), dok ćemo *w i *y prikazati u idućem odlomku zajedno s ie. *s, budući da se njihovi odrazi dijelom poklapaju, ali i zbog određene kompleksnosti odraza. Odrizi slogotvornih likvida i nazala nešto su drukčiji ako je iza njih stajao indoeuropski laringal. Zato će njihovi odrazi biti prikazani u dijelu s prikazom odraza laringala (31.)

19. Neslogotvorni odrazi

Nazali i likvide u ovom se položaju jako dobro čuvaju:

ie. *m > μ npr. ie. *meh₂tēr > grč. μήτηρ, lat. māter

U grčkome se *m na kraju riječi odražava kao v, npr. u nastavku za ak. sg. lúkovo prema lat. lupum, ili u nastavku za 1.sg. nekih vremena, npr. impf.akt. ἔλειπον prema 1.sg. u lat. npr. amabam.

ie. *n > v npr. ie. *newos »nov« > grč. νεός, lat. novus, hrv. nov

ie. *l > grč. λ npr. *k'lewos »slava« > grč. κλέος, hrv. slovo

ie. *r > ρ grč. npr. ie. *treyes »tri« > grč. τρεῖς lat. trēs

²⁰ Paralelan slučaj imamo u hrvatskome s glasom r koji može biti suglasnik, npr. u moram, ili samoglasnik, kada je između dvaju suglasnika, npr. u krv.

U grčkome početno ρ uvijek ima *spiritus asper*. Taj se glas tako i izgovarao. Tomu je uzrok što u ie. prajeziku *r nije moglo doći na početku riječi,²¹ već mu je uvijek prethodio laringal, *s ili *w; ρ je odraz upravo *sr i *wr. Npr. *srew- »teći« > grč. ῥέω, hrv. struja, skrt. sravati. Za odraze početnog *r s laringalom vidi 37.

20. Slogotvorni odrazi

Ovi su odrazi nešto jednostavniji za nazale nego za likvide.

Nazali *• i *• postaju grč. α

npr. *t•tos »napet« (ptcp. od korijena *ten- »napinjati«) > grč. τατός, lat in-tentus npr. *dek'• »deset« > grč. δέκα lat. decem

Likvide *• i *• mogu imati dva odraza:²²

ili dobivaju alfa ispred pa dobivamo grč. αρ αλ

ili dobivaju alfa iza pa dobivamo grč. ρα λα

npr.

ie. *p•th₂os »širok, ravan« > grč. πλατύς

ie. *k'ēr'd, g.sg. k'•d-os »srce« > grč. καρδιά, uz varijantu κραδίη²³

21. Odrizi slogotvornih nazala i likvida pojavljuju se kao prijevojna praznina kod dosta »nepravilnih glagola«:

kod likvida glagol δέρω koji ima puninu ε u prezentu, futuru i aoristu (δέρω, δερῶ, ἔδειρα), ali prazninu u perfektu, perfektu medpas., pas. aoristu i glagolskom pridjevu. U tim vremenima glagolski je korijen u praznini *d•- i ima slogotvornu likvidu *• koja u grčkom daje αρ. Zato imamo δέδαρκα, δέδαρμαι, ἐδάρην, δαρτός.

Slično se ponašaju u atičkom i npr. σπείρω i στέλλω te nki drugi glagoli.

Kod nazala primjer je glagol τείνω, koji ima puninu ε u prezentu, futuru i aoristu (τείνω, τενῶ, ἔτεινα), ali prazninu, kao i gore kod δέρω, u perfektu, perfektu medpas., pas. aoristu i glagolskom pridjevu. Prijevojna praznina tog glagolskog korijena glasi *t•-C sa slogotvornim *• koji daje u grč. α. Odatle u grčkom oblici τέτακα, τέταμαι, ἐτάθην, τατός.

22. Ie. *s, *y i *w

Odraze ovih glasova razmotrit ćemo u istom odjeljku zbog sličnosti njihovih odraza. (usp. 18.)

23. Ie. *s odražava se različito ovisno o položaju unutar riječi. U pragrčkom je ie. *s dalo *h, što je očuvano i u mikenskom. U kasnijim dijalektima to *h se uglavnom postupno gubi.

²¹ V. više u Matasović 1994.

²² Nisu jasni uvjeti ovih odraza. Za neke moguće uvjete vidi Rix, 1992., str. 65/66.

²³ Za osnovu grčke riječi uzet je oblik korijena u praznini (k'•d) koji se javljao u većini kosih padeža.

Na početku riječi ispred vokala postaje **spiritus asper**, npr. ie. *sept- > grč. ἐπτά, lat. septem, a u sredini riječi nestaje npr. *genh₁sos, g.sg. > pgrč. *genehos > hom. γένεος, at. γένους (stegnuto)

Ie. *s se čuva ispred bezvučnog okluziva, npr. ἐστί, te na kraju riječi, npr. πόλις (usp. 16.)

24. Ie. *y na početku riječi isto tako daje spiritus asper, npr. *yēk^w > grč. ἦπαρ, lat. iecur, a u sredini riječi ispada npr. *treys »tri« > grč. τρεῖς (ei je ovdje /o/, nastalo od *ee, koje je nastalo od *eye, usp. 43.), lat. trēs.

Početnomu y- u ie. jezicima često odgovara početno ζ u grčkom. U takvim se primjerima rekonstruirala početno *Hy. Npr. ie. *Hyugom »jaram« > grč. ζύγον lat. iugum.²⁴

25. Grčke palatalizacije

Ie. *y kada je stajalo uz okluzive, likvide i nazale uzrokovalo je mnoge glasovne promjene. Zbog uloge koju je ie. *y i u ie. morfologiji pa kasnije i u grčkoj te su nam glasovne promjene koje nazivamo palatalizacijama izrazito važne. One su osobito djelovale u tri kategorije naslijeđene iz prajezika: *ye/o- prezenti (tzv. grčki jota prezent), imenice na *ih₂ (imenice na kratko α) i komparativi na *yōs (grč. komparativi na -ων).²⁵

Dvije su bile grčke palatalizacije.²⁶ Prva je djelovala samo na pgrč. dentalne okluzive *t i *t^h. Oni su dali u početnom položaju σ-, npr. ie. *tyeg^w- »izbjegavati« > grč. σέβομαι, ved. tyaj- »napustiti«. U sredini riječi rezultat je -σ-, npr. *med^hyos »srednji« > grč. μέσος, lat. medius.

Druga je palatalizacija djelovala na sve okluzive, te na likvide i nazale. Održi su po skupinama ovakvi:

velarni bezvučni i aspirirani okluzivi (pgrč. *k, *k^h, *k^w) dali su at. ττ

npr. φυλάττω < *p^hulakyō, usp. φύλαξ, φύλακος

θάττων < *t^hak^hyōn, usp. ταχύς

isti su rezultat dali i bezvučni i aspirirani dental (*t, *t^h):

npr. κρείττω < *kretyōn, usp. κρατύς

U početnom položaju *ky- daje τ, npr. τήμερον < *ki-āmeron

Zvučni velari (pgrč. *g i *g^w) i zvučni dental (pgrč. *d) daju ζ

npr. ἄζομαι < *hag-yo-, usp. ἄγιος

πεζός < *ped-yo-, usp. πούς, ποδός s očuvanim *d

ἐπίζω < *elpid-yo-, usp. ἐπίς, ἐπίδος

Labijali *p i *p^h daju πτ, npr. σκέπτομαι < *sker-yo-, θάπτω < *t^hap^hyo-
Za *b nema primjera.

Palatalizacija *r, *m i *n ostavlja trag u duljenju prethodnoga vokala:

npr. κρί•νω < *krin-yo-, τείνω < *ten-yo- itd.

Rezultati se osobito vide u tzv. jota-prezentima likvidnih i nazalnih glagolskih osnova.

Palatalizacija *l daje λλ, npr. ἄλλος < *h₂elyos, lat. alius

Palatalizacija *w daje *y, zatim grč. ι, npr. ἡδεῖα < *swādewya

Palatalizacija *s daje *y, zatim grč. ι isto tako, npr. ἀλέθεια < *alē^hehya (za *h usp. 23.), usp. grč. ἀληθής

26. Ie. *w

Ovaj je fonem također bio vrlo nestabilan pa je uglavnom nestao u antičkom.

U sredini riječi je ispao npr. νεός < *newos. Važno je napomenuti da je u tom položaju *w nestalo razmjerno kasno, što se vidi po izostanku stezanja kod glagola tipa πλέω. Ie. *w je isto tako očuvano bilo u većini dijalekata i bilježilo se kao digamma (F). Bilo je očuvano i homerskom grčkom, što se vidi u metrici, primjerice u izostanku stezanja ili metričkom duljenju. Na početku riječi *w je u većini slučajeva ispalo, npr. οἶκος, ali je u nekim slučajevima ostalo odraženo kao spiritus asper, čini u slučajevima kada je u riječi bilo još jedno s, npr. ἔσπερος < lat. vesper.²⁷

27. Vokalizam

Indoeuropski prajezik imao je samo dva vokala, *e i *o.²⁸ Kako smo prije vidjeli, *i i *u u ie. prajeziku nisu bili pravi vokali, već samo varijante *w i *y (18.) Za indoeuropski možemo isto tako rekonstruirati i duge *ē i *ō koji ne potječu od spoja vokala i laringala (32.), no ni oni ne predstavljaju vokale u fonološkom smislu već se pojavljuju samo u određenim morfološkim kategorijama (primjerice u ie. sigmatskom aoristu ili nominativu jednine korijenskih imenica i imenica na većinu konsonanata). Razmotrit ćemo i njihove odraze budući da su održi *i i *u, tako i *ē i *ō postali u grčkom fonološki vokali. Ie. *a bilo je vrlo rijetko, slično kao ie. *b, pa je upitno njegovo postojanje u ie. prajeziku. Bilo kako bilo, i taj ćemo fonem isto tako razmoriti u održima. Grčki pokazuje kod vokalskih elemenata izrazito arhaičnost prema ie. stanju, pa je prezentacija održa vrlo jednostavna.

28. Vokali

svi se indoeuropski vokali u grčkome čuvaju:

*e *o *ē *ō *a

*e

ie. *med^hyos »srednji« > grč. μέσος lat. medius

ie. *der- »derati« > grč. δέρω, hrv. derati

*o

²⁴ Ovo je pravilo donekle sporno. Usp. Cowgill, 1965. str.163-166, Kapović, 2008. str. 192/3

²⁵ Rezultati palatalizacija razlikuju se među dijalektima i to ponekad poprilično. Mi ćemo ovdje navesti rezultate samo za antički.

²⁶ V. Sihler 1995. 189-196. Usp. Rix 1992. 90-93.

²⁷ Usp. Sihler, 1995, str. 185.

²⁸ Slučaj da jezik ima samo dva vokala izrazito je rijedak, ali ne i nemoguć. Takav je jedan jezik abhaski, koji se govori na zapadnom Kavkazu. Prosječni je broj vokala u nekom jeziku 5 ili 6.

ie. *domh₂os »kuća« > grč. δόμος, lat. domus

ie. *potis »gospodar« > grč. hom πόσις, lat. potis »moguć, silan«, possum < *potis sum

Ie. *o mijenja se prema Cowgillovu zakonu u grč. u između labijala (*p, *b, *b^h, m, *k^w, *g^w, *g^{wh}) i sonanta (*m, *n, *r, *l), primjerice:²⁹

ie. *nok^wt-s > grč. νύξ lat. nox, hrv. noć

ie. *b^holyom »list« > grč. φύλλον, lat. folium

ie. *mol- »mljeti« > grč. μύλη »mlin«, lat. molina

ie. *h₃nog^{wh}- »nokat« > grč. ὄνυχος (g.sg.) lat. unguis, hrv. nokat

*ē

ie. *ph₂tēr > grč. πατήρ, lat. pater

*ō

ie. *b^hōr > grč. φῶρ, lat. fūr

29. Indoeuropsko *a

Ovaj fonem predstavlja sličan problem kao ie. *b, odnosno može se pretpostaviti njegov rubni status u ie. prajeziku budući da ima malo sigurnih primjera u kojima taj fonem se može rekonstruirati. Potvrda je njegova rubnog statusa i to što ne sudjeluje u prijevojnim promjenama, za razliku od vokala *e, *o, *ē i *ō. Neki su od primjera u kojima se pojavljuje ie. *a:

*dap »rezati« > grč. δαπάνη »trošak«, lat. daps »gozba«

*kap- »vrsta posude« > grč. κάπη, lat. capis

Bilj. Indoeuropski prajezik nije imao *ā, već je svako *ā odraženo u ie. jezicima postalo od *eh₂ (vidi pod 32.)

30. Ie. *i i *u

*i

ie. *dwis »dvaput« > grč. δίς lat. bis³⁰

ie. *h₁esmi »jesam« > grč. εἶμι, skrt. asmi

*u

ie. *Hyugom »jaram« > grč. ζυγόν, lat. iugum

ie. *h₁rud^hros »crven« > grč. ἐρυθρός, lat. ruber

O posebnom statusu ie. *i i *u vidi pod ie. *y i *w (24. i 26.)

Ie. prajezik nije imao dugih *i i *u, već se svako dugo i i ü odraženo u ie. jezicima svodi na ie. *iH i *uH. Za njihove odraze vidi pod *iH i *uH (35.).

31. Laringali

Za indoeuropski prajezik pretpostavljaju se tri fonema kojima ne znamo točnu fonetsku interpretaciju, odnosno ni približno ne znamo kako su se izgovarali. No, oni se tradicionalno nazivaju laringalima i bilježe se kao *h₁, *h₂, *h₃. Kada nismo sigurni koji od ova tri laringala treba rekonstruirati, tada bilježimo *H. Njihovo je otkriće izvršilo kopernikanski obrat u indoeuropeistici te poprilično izmijenilo perspektivu o indoeuropskom prajeziku.³¹

Grčki je zacijelo najvažniji indoeuropski jezik (uz hetitski i ostale anatolijske jezike) u pogledu rekonstrukcije laringala budući da čuva njihove neizravne odraze u velikom broju slučajeva.

Grčki nije očuvao izravne odraze laringala kao suglasnika, ali nam čuva njihove tragove posredno, preko svoga djelovanja na susjedne vokale, slogotvorne sonante kao i svoje odraze u slogotvornom položaju.³²

32. Vokali u dodiru s laringalima (*HV i *VH)

Laringali su različito djelovali na vokale ovisno o tome jesu li stajali ispred ili iza vokala. Ako su stajali ispred vokala, ispadali su bez traga, ali su djelovali na ie. *e, koji su bojali na idući način:

*h₁e > *e > grč. ε npr. ie. *h₁ed- »jesti« > grč. ἔδομαι (at. futur od ἐσθίω³³), lat. edō, hrv. jedem

*h₂e > *a > grč. α npr. ie. *h₂ek^hros »oštar« > grč. ἄκρος »šiljat«, lat. acus »igla«

*h₃e > *o > grč. ο npr. *h₃ewis »ovca« > οἶς (< ὄ•ις), lat. ovis, hrv. ovca

33. Ako su stajali iza vokala duljili su ga, a indoeuropskomu *e su pritom mijenjali boju:

*eh₁ > *ē > grč. η npr. ie. *meh₁(ns) »mjesec« > grč. μήν, lat. mēnsis, hrv. mjesec

*eh₂ > *ā > grč. η/ā npr. ie. *b^heh₂- »govoriti« > grč. at. φημί grč. dor. φᾶμί, lat. fāma »pričati«

*eh₃ > *ō > grč. ω npr. ie. *deh₃- »dati« > grč. δίδωμι (< *di- deh₃-mi, prez. reduplikacija)

34. Ie. *eh₂ dalo je u pragrčkom *ā, a zatim u dijalektima ā (npr. dorskom). To je ā u jonsko-atičkom naknadno prešlo u η, te se tako stopilo s odrazom *eh₁/*ē. U atičkom je naknadno to η od *eh₂ nanovo prešlo u ā iza glasova ε, ι, ρ (tzv. ā purum). U jonskom je ta promjena izostala, pa imamo jon. καρδίη prema at. καρδία.

35. Ie. *iH i *uH

ie. *iH > grč. ἰ npr. ie. *weyH- »žurba« > grč. ἰ•ς »sila« lat. vis

ie. *uH > grč. ὕ npr. ie. *d^huHmos »dim« > grč. θῦμός lat. fūmus, hrv. dim

³¹ O detaljima otkrića laringala vidi Kapović 2008. 234.-236., a dokazima za laringale vidi Matasović, 2010. str. 71-74.

³² O odrazima laringala u grčkom vidi Beekes, 1969. i Cowgill, 1965.

³³ Atička prezentska osnova ἐσθίω nastala je poopcénjem atematskog imperativa *ἐσθί < *h₁ed-d^hi (ie. nastavak 2. sg. imperativa *d^hi > grč. θί nalazimo još u imperativima φάθι, ἰθί, ἰσθί te u pasivnome aoristu)

²⁹ Sihler, 1995., str. 42. str.

³⁰ U lat. pravilno *dw- > b-

Ie. *i u spoju s laringalom na kraju riječi odražavalo se kao *y dok se laringal vokalizirao (kao pod 36.) Npr. n.sg. imenica ženskog roda na sufiks *ih₂/*yeh₂ bio je *ih₂ što je prvo dalo *yh₂ zatim pgrč. *ya pa grčki ia, npr. πόντια skrt patni. Imenice s ovim sufiksom osobito su pretrpjele djelovanje grčke palatalizacije (usp. 25.)

36. Slogotvorni odrazi laringala (*CHC)

Laringali su se u položaju između suglasnika (*CHC) odrazili na poseban način. Oni postaju u ovom položaju vokali, a gotovo svim ie. jezicima sva tri laringala daju isti odraz. Jedino se u grčkome³⁴ odrazi triju laringala nisu stopili:

ie. *Ch₁C > grč. ε npr. ie. *h₂enh₁mos »dah, duh« > grč. ἄνεμος, lat. animus (< *anamos)

ie. *Ch₂C > grč. α npr. ie. *d^hugh₂tēr »kći« > grč. θυγάτηρ, skrt. duhitā

ie. *Ch₃C > grč. ο npr. ie. *dh₃-tos »dat« (ptcp. od *deh₃) > grč. δοτός, lat. datus

Laringali se na jednak način u grčkome odražavaju na kraju riječi, npr. ie. *me•h₂ > μέγα

Svakako je dobro primijetiti paralelizam između odraza laringala u *CHC položaju i načina na koji laringali boje susjedno *e. Konkretno, *h₁ ili daje grč. ε, ili ga ne boji, *h₂ daje grč α i boji *e u α, a *h₃ daje grč o ili boji *e u grč. o.³⁵

37. Laringali na početku riječi prije suglasnika *#HC

I u ovom slučaju grčki nam je izrazito važan jer (uz armenski i frigijski) jedini čuva odraze laringala u ovom položaju te čuva razliku triju laringala, odnosno svaki se laringal odražava posebno. Ti su odrazi vokalski i posve odgovaraju odrazima u položaju između konsonanata (*CHC):

*#h₁C > grč. ε npr. ie. *h₁lewd^h »narod >slobodan« > grč. ἐλεύθερος lat. liber, hrv. ljudi

*#h₂C > grč. α npr. ie. *h₂stēr »zvijezda« > grč. ἀστήρ lat. stella

*#h₃C > grč. ο npr. ie. *h₃nom• »ime« > grč. ὄνομα lat. nōmen

38. U sljedećoj tablici bit će prikazan sustav grčkih (atičkih) vokala s osvrtom na njihovo indoeuropsko porijeklo:

vokal	ie. izvor	vokal	ie. izvor
α	*a, *h ₂ e, *•, *•, *Ch ₂ C, *#h ₂ C	ᾶ	*eh ₂ iza ε, i, p
ε	*e, *h ₁ e, *Ch ₁ C, *#h ₁ C	η	*eh ₁ , *eh ₂
ο	*o, *h ₃ e, *Ch ₃ C, *#h ₃ C	ω	*eh ₃

³⁴ I u njemu vrlo bliskom frigijskome.

³⁵ To što *h₁ daje odraz koji sadrži prednji vokal, *h₂ koji sadrži srednji vokal, a *h₃ odraz koji sadrži stražnji vokal možda nam nešto govori o njihovom izgovoru, ali o tome je teško išta sigurno reći.

³⁶ R je simbol kojim se označavaju skupno *r, *l, *m i *n

i	*i	ī	*iH
u	*u	ū	*uH

39. Odrazi slogotvornih nazala i likvida s laringalom

Slogotvorni nazali i likvidi kojima je slijedio laringal odražavaju se poprilično drukčije od onih kojima nije slijedio laringal (20.). Odrazi uz laringale razlikuju se ovisno o tome je li iza laringala slijedio vokal (CRHV) ili suglasnik (CRHC).³⁶

40. Odras *CRHC

U ovom se položaju nazali i likvide odražavaju ovisno o laringalu koji slijedi. Opća formula tog odraza može biti *RH > Rη/Rā /Rω ovisno o laringalu.

*•h₁ > μη *•h₂ > μā *•h₃ > μω

*•h₁ > νη *•h₂ > νā *•h₃ > νω

*•h₁ > ρη *•h₂ > ρā *•h₃ > ρω

*•h₁ > λη *•h₂ > λā *•h₃ > λω

Odrazi koji sadržavaju ā prelaze u jonsko-atičkom u η, a u atičkom naknadno iza p ponovno u ā (kao u 34.).

I u ovom slučaju, kao i kod ostalih odraza s laringalima, *h₁ daje odraz koji sadrži prednji vokal, *h₂ koji sadrži srednji vokal, a *h₃ odraz koji sadrži stražnji vokal.

S obzirom na veliki broj primjera koji bismo morali ovdje nabrojati i na to da za neke od kombinacija nema primjera (npr. *•h₁ > μη), nego se odrazi pretpostavljaju prema odrazima s ostalim nazalima i likvidima, navest ćemo samo neke sigurne primjere:

g'•h₃tos »poznat« > grč. γνωτός, lat. gnārus

*st•h₃tos »razasut« > grč. στρωτός, lat. strātus

*p•h₁- »pun« > grč. πληθύς »mnoštvo«, hrv. pun³⁷

41. Poseban je problem u ovom slučaju to što u nekim slučajevima postoje i drukčiji mogući odrazi. Naime u tim slučajevima slijed *CRHC ne daje *RH > Rη/Rā /Rω, nego *RH > εRε/αRα /oRo ovisno o laringalu. Najčešće se oba odraza mogu naći u istom korijenu:³⁸

θηητός »mrtav«, ali θάνατος »smrt« < *d^hw•h₂-

ἔστωται (3.sg.perf.medpas.), ali eol. ἐστόροται < *st•h₃-

42. Odras *CRHV

Ispred vokala odraz je nešto jednostavniji, ispred nazala ili likvide razvilo se α, odnosno skraćeno *RHV > αR. Primjeri su:³⁹

³⁷ Slogotvorni sonant • daje u hrv. u, bez obzira je li iza njega stajalo laringal. Razlika se vidi u naglasku. (v. Kapović 2008., 203-207.)

³⁸ usp. Rix 1992., str. 72-74. Nejasan je uzrok ove dvostrukosti u odrazu.

³⁹ usp. Rix 1992., str. 74.

*g^w•h₁-ont (3.pl.aorista od βάλλω) > ἔ-βαλον

*k'•h₂-ont (3.pl.aorista od κάμνω) > ἔ-καμον

*g^w•h₂-us »težak« > grč. βάρυς, skrt. guruš

43. Diftonzi

Diftonzi su u grčkom sastavljeni od elemenata (*a), *e i *o te *i i *u. Kada su fonemi *e i *o dugi onda imamo **duge** diftonge. Diftongom se u grčkome smatra samo onaj slijed α, ε, ο + ι, υ nakon kojega slijedi suglasnik. Kratki su diftonzi u ie. bili:

*ey *oy *ay (*h₂ey)

*ew *ow *aw (*h₂ew)

Ie. *ay i *aw bili su vrlo rijetki, kao i ie. *a, pa se obično rekonstruiraju s početnim laringalom *h₂

Svaki od diftonga s početnim *e ili *o moguće je rekonstruirati i s laringalom + *e (*h₁ey, *h₁ew, *h₃ey, *h₃ew)

Odrzi su sljedeći:

ie. *ey > grč. ει npr. *leyk^w- »ostaviti« > grč. λείπω, lat. re-linquo »ostavljati«

ie. *oy > grč. οι npr. *woyk²- »kuća« grč. οἶκος, lat. vīcus

ie. *ay (*h₂ey) > grč. αι npr. *h₂eyd^h- »spaliti« > grč. αἶθω, lat. aestus »vrućina«

ie. *ew > grč. ευ npr. *b^hewd^h- »bdjeti« > grč. πεύθομαι (usp. at. πυνθάνομαι), skrt. bodhati »bdije, čuva«

ie. *ow > grč. ου npr. *spowd- »žurba« > grč. σπούδη arm. p^ooyt (usp. u grč. σπεύδω s prijetoj *e)

ie. *aw (*h₂ew) > grč. αυ npr. ie. *h₂ewg- »rasti« > grč. αὐξάνω, lat. augeō

44. Dodatne napomene

Važno je napomenuti neke dodatne promjene koje se tiču diftonga **ει** i **ου**. Oni, iako se pišu kao diftonzi, to nisu bili, već su se vrlo rano monoftongizirali. Grčko ει od *ey postalo je fonetski dugo zatvoreno e /•/ ⁴⁰(kao u slov. dete = hrv. dijete), dok se grč. ου, iako se školski čita kao /u/, izgovarao kao dugo zatvoreno o /•/ ⁴¹(kao u slov. gost = hrv. gust).

Kada se uzme u obzir ovakav izgovor ovih diftonga, onda postaju jasna pravila o duljenju, npr. duljenje o > ou u d.pl. imenica na vt ili duljenje ε > ει u n.sg. ptcp. aor. pas, ili pak stezanja ε + ε > ει, ili ο + ο > ου kod *verba contacta*. Naime, grčki kratki vokali su i sami bili zatvoreni, pa je logično da duljenjem ili stezanjem kratkih zatvorenih vokala (ε, ο) nastanu dugi zatvoreni vokali (koji se bilježe s ει i ου), a ne dugi otvoreni (η, ω).⁴²

⁴⁰ U oprjci prema otvorenom dugom e /ē/ koje se bilježilo s η (< ie. *ē, *eh₁, *eh₂)

⁴¹ U oprjci prema otvorenom dugom o /ō/ koje se bilježilo s ω (< ie. *ō, *eh₃)

⁴² Treba napomenuti da u fonološkom sustavu grčkoga uopće ne postoje kratki otvoreni vokali. Ergo, sustavi dugih i kratkih vokala su nesimetrični.

45. Ie. dugi diftonzi u grčkom

Grčki je uz staroindijski jedini koji čuva svjedočanstvo o ovoj vrsti diftonga, koji su inače vrlo rijetki. Ie. dugi diftonzi se čuvaju samo u posljednjem slogu, i to obično u nekim morfološkim nastavcima, npr. d. sg. o-osn. ω < ie. *ōy. Oni se u grčkom u najstarije doba bilježe dugim vokalom i iotom (ι) (npr. ωι), a kasnije, kada se to iota (ι) prestalo izgovarati, s tzv. *iota subscriptum*.

U ostalim slogovima dugi diftonzi postaju kratki po tzv. Osthoffovu zakonu. On glasi da se svaki dugi vokal krati u grčkome ispred sonanta (*m, *n, *l, *r, *w, *y) i konsonanta. Budući da su dugi diftonzi sami po sebi slijed dugog vokala i sonanta u slogu zatvorenom konsonantom, na njih automatski djeluje ovaj zakon.⁴³ Npr. ie. *g^wōws »govedo« > grč. βοῦς lat. bos⁴⁴, ie. *dyēws »nebo, bog neba« > grč. Ζεύς lat. Iu-ppiter, pgrč. *g^wasilēwsi (d.pl.) > grč. βασιλεῦσι.

Bibliografija:

- Beekes, R.S.P. *The development of the Proto-Indo-European laryngeals in Greek*, Mouton - The Hague, Paris 1969
- Beekes, R.S.P. *Comparative Indo-European linguistics: an introduction*, John Benjamins, Amsterdam; Philadelphia, 1995
- Beekes, R.S.P. with the assistance of Lucien van Beek, *Etymological Dictionary of Greek*, Brill, Leiden, 2010.
- Bilić, J. *Kratki prikaz fonologije i morfologije mikenskoga narječja*, neobjavljeni diplomski rad
- Cowgill, W. *Evidence in Greek*, u *Evidence for laryngeals*, ed. Werner Winter, The Hague - Mouton and Co, London - Paris, 1965.
- Dukat, Z. *Gramatika grčkoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
- Kapović, M. *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2008.
- Lindeman, F.O. *Introduction to the Laryngeal Theory*, Norwegian University Press, Oslo, 1987.
- Matasović, R. *Distribucija indoevropskog fonema *r: kavkasko-indoevropska tipološka podudarnost?*, *Suvremena lingvistika*, 34/1994.
- Matasović, R. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskog jezika*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2010.²
- Palmer, L.R. *The Greek Language*, Faber and Faber, London/Boston, 1980.
- Rix, H. *Historische Grammatik des Griechischen: Laut- und Formenlehre*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992.²
- Sihler, A.L. *New comparative grammar of Greek and Latin*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1995.

⁴³ v. Kapović 2008. str. 258. i Dukat 1983. str. 13.

⁴⁴ Lat. bos je posudnica iz nekog italčkog indoeuropskog jezika, vjerojatno zbog nezgodne homonimije sa zamjenicom za 2. l. pl.